

PÁSZTOR GYÖNGYI

VÁROS. FOGALMAK ÉS ELMÉLETEK (I.)

Bevezető

■ Jelen elméleti jellegű tanulmány célja, hogy a városról szóló szociológiai tudásokat rendszerezze, a fontosabb megközelítéseket szemlélzze, elméleti támpontokat és fogódzókat adjon ahhoz, hogy ne csupán „lássuk”, hanem „meg is értsük” a várost mint szociológiai entitást.

A fogalom közérthetősége ellenére nehezen meghatározható; az *urbe* változatos és sokszínű. A definíciók többsége a népesség száraz számát, az ellátott adminisztratív funkciókat, esetleg a gazdasági jellemzőket vagy az infrastruktúra minőségét veszi figyelembe. Ezek szerint a város (az „urbanizált terület”) egy „meglehetősen nagy”, többnyire „sűrűn lakott” település, ahol a lakosság jelentős része nem a mezőgazdaságban foglalkoztatott, „sajátos jogi státussal” rendelkezik, sokszor regionális központ, illetve „infrastukturális szempontból fejlettebb”, mint fizikai környezete. A lényeg mégis elvész ezekben a definíciókban: hiszen a város nem csupán struktúra, benne emberek laknak, akik eltérő módon gondolkodnak és éreznek, illetve eltérően használják a tereit.

Ezen írás a legfontosabb városszociológiai megközelítéseket a kulcsszavak mentén bontja ki. A fogalmak mentén nyomon követi az elméletalkotás időbeliségét is, hiszen a bemutatott fogalmak jellemzően egy adott időszak elméleti megközelítéseinek jellemző kulcsszavai, váltakozásuknak város- és tudománytörténeti üzenete is van.

A tanulmány második, befejező részét októberi lapszámunkban közöljük.

2008 óta a világ lakosságának több mint fele városban él, a megavárosok száma pedig folyamatosan növekszik. Az ENSZ előrejelzése szerint 2050-ben a világ népességének 70 százaléka városon fog élni.

■ Az urbanizáció jelensége két különböző (összefüggő) folyamatot takar, amelyet a magyar nyelv nagyon találóan a *városodás*, illetve a *városiasodás* fogalmakkal illet. A városodás elsősorban a városi népesség számának, illetve arányának a növekedésére utal (mennyiségi folyamat), ami a városok lakosságának növekedése (migráció) vagy pedig a települések jogi státusának a változása révén is megvalósulhat. A városiasodás ezzel szemben a települések egészére jellemző belső minőségi változás, sajátos szerveződés, ami a gazdasági tevékenységek, az életmód vagy viselkedésmód kialakulása és/vagy megerősödése (minőségi változás) nyomán alakul ki. Az urbanizáció ezen vetületét az angolszász szakirodalom az *urbanizmus* fogalommal illeti.

A jelenkori társadalomtudományok egyik axiómája, hogy a modern társadalom egy urbanizált társadalom. Ez a kijelentés ma különösen érvényes, hiszen 2008 óta a világ lakosságának több mint fele városban él, a megavárosok száma pedig folyamatosan növekszik. Az ENSZ előrejelzése szerint 2050-ben a világ népességének 70 százaléka városban fog élni. Ezek az általánosnak mondható trendek azonban nem mindenkit érintenek azonos mértékben. Míg a nyugati, fejlett világ (Észak-Amerika, EU, Japán) esetében a városi népesség aránya már 1950-ben meghaladja az 50 százalékot, jelenleg pedig a több mint 70 százalékot, a fejletlen országok esetében a folyamat jelentős mértékben a jelenben, illetve az elkövetkező években zajlik majd le.

Az urbanizációs folyamat egyik legjelentősebb teoretikusa Leo van den Berg (1987), aki négy egymást kronológiailag követő urbanizációs szakaszt megkülönböztető elméletében a *koncentráció*, *dekoncentráció* ciklikus folyamataira, valamint a meghatározó tényezőkre figyel.

Egyfelől, a folyamat elején következik be a *gyors növekedés vagy városrobbanás*: az iparosítás időszaka ez, amikor a városok népességszáma rohamosan növekszik. Jellemzője a falu-város migráció és az erőteljes térbeli koncentráció. Mivel a világ országaiban eltérő időpontban kezdődött el az ipari forradalom, a modern urbanizáció is eltérő időszakokban jelentkezett. Míg Anglia már a 18. században eljutott ebbe a stádiumba, Kelet-Európában a 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben bontakozik ki, a fejlődő országokban csak a múlt század közepén jelenik meg (Van den Berg 1987). Továbbá beindul a *szuburbanizáció*: a gazdasági és infrastrukturális fejlettség lehetővé teszi, hogy főként a felső középosztálybeli rétegek elhagyják a belvárost, és a számukra kedvezőbb lakókörülményeket biztosító kertvárosokba költözzenek. A városnövekedés lassul, majd a nagyvárosok központjaiban csökkenni kezd a népesség, míg az elővárosok gyorsan fejlődnek. Ugyanakkor ebben a szakaszban nem csupán a városi népesség szuburbanizációja következik be, hanem az ipar-, illetve az egyre fejlettebb szolgáltató szektor szuburbanizációja is. (A folyamat először az Egyesült Államokban, az 1930-as években, Nyugat-Európában pedig a második világháborút követően jelentkezett, nálunk éppen most zajlik.)

Aztán a fenti folyamatok következményeként előáll a *dezurbanizáció*: a városi lakosság száma a városból való kiköltözések miatt csökken. A folyamat viszont nem csupán népességcsökkenést, hanem a városok bevételeinek (adó) csökkenését is jelenti, ami pedig a városi szolgáltatások minőségének romlását és a városi életmód jellegének változását vonja maga után. Az 1970-es években kezdődik meg a folyamat, főként az Egyesült Államok keleti partvidékén, Angliában, illetve Északnyugat-Európa területén. A kolozsvári népességszám csökkenése és Szászfenes megafaluvá váló duzzadása ennek a jelenségnek a közvetlen következménye, bár nálunk ez a folyamat csak most indult be. Az eset példaszerű, de a romániai nagyvárosok is hasonló helyzetben vannak. A folyamatlánc végén a *reurbanizációt* találjuk; a többnyire politikai és adminisztratív ellenintézkedések következtében a város népességszáma

ismét nőni kezd. Bizonyos városrészek felújítása révén olyan kreatív kategóriák kötöznek a városba (diákok, művészek, yuppie-k), akiknek a közelség előnyökkel jár, és akik egyben a szolgáltató szektor számára is fizetőképes keresletet jelentenek. Ez a folyamat az, amit egyes szerzők (Hudson 1980; Zukin 1982; Gale, 1984) *gentrifikációnak* vagy *revitalizációnak* neveznek. A hazai városokra aligha jellemző, de a belvárosok, a történelmi városrészek éppen most gentrifikálódnak: Nagyszében vagy Kolozsvár, Brassó felújított központjához közelebb eső utcarészek hangsúlyosan szolgáltató-szórakoztató jelleget kaptak, a szegényebb rétegek kénytelenek voltak elhagyni a városmagot.

Van den Berg (1987) szerint Nyugat-Európában a dekoncentráció folyamata a 20. század végére befejeződött; ugyanakkor csíráiban már a koncentráció jelei is megmutatkoztak. A kelet- és közép-kelet-európai országok jelenleg a relatív dekoncentráció fázisában vannak, a harmadik világbeli városok csak a *városrobbanás* szakaszában kullognak. Kína vagy Dubaj esete rendkívül beszédes: a látványos felhőkarcolók építése egy máshol régen meghaladott állapot indikátorai. Románia – a nyugati ütemtől egy fázissal lemaradva – világviszonylatban mégis az élbolyhoz tartozik. A népességszám alakulása a folyamatok egyik indikátora, de a városi viselkedési minták és normák – a városi lét szelleme – tovább árnyalják a képet.

A urbanizáció korai szakaszában a gyors városnövekedés és *életmód* közötti kapcsolatra sokan felfigyeltek, de a hatásokat rendszerint elmarasztalták. A társadalmi kérdések iránt érzékeny írók, költők, filozófusok (lásd Dickens, Orwell, Tocqueville vagy Booth írásait) szerint a város elsősorban a *dezintegráció*, imoralitás, a bűnözés színhelye. Ez a szemlélet nem volt idegen a korai szociológusoktól sem, akik írásaikban a város elidegenítő hatásairól írtak. E megközelítés legjelentősebb alakja a Chicagói Iskola egyik illusztris alakja, Luis Wirth; az *Urbanism as a Way of Life* ([1938], 1973) (Urbanizmus mint életmód) című tanulmányának legfontosabb következtetése, hogy az egyén számára a város elidegenítő környezet, amely eltér az ember természetes világától; egyfajta veszthely. Wirth elmélete szerint a város az emberi közösségnek egy új formáját hozza létre (szemben a rurálissal), amit ő *modern életstílusnak* (Wirth 1973. 41–42.) nevez. A városi személytelen, elidegenedett, magányos életmódot a lélekszám, népsűrűség és heterogenitás (Wirth 1973. 43–47.) alakítja. Ebből a három elemből kiindulva írja le a város lakóinak életmódjára kifejtett hatását, lényegében az urbanizmust.

A *lélekszám növekedése* – véli – megváltoztatja a társadalmi kapcsolatok jellegét. Mivel a városi ember egyre több emberrel érintkezik, egyre kevesebbel tud személyes, közvetlen kapcsolatba lépni, így az egyén atomizálódik. Emberi kapcsolatainak száma egyre nagyobb, ám ezek kevésbé intenzívek, mint a hagyományos közösségek esetében. Megnövekedett számú kapcsolataikban a városlakók egyéniségük egy darabját, személyiségük interakciókhoz adekvát vonásait jelenítik meg, a kapcsolatok tehát *szegmentáltaká* válnak, amit Wirth a nagyvárosi személyiség skizoid jellegével fejez ki (Wirth 1973. 44.). Ugyanakkor a növekvő lélekszám a munkamegosztás kialakulását is maga után vonja: a gazdasági vetületek válnak elsődlegessé, az emberi kapcsolatok *racionalizálódásához* vezet, azaz elsősorban utilitásuk függvényében válnak értékké.

A városi élet következő jellemzője, amely a *népsűrűség* elsődleges következménye, a *differenciálódás és specializálódás*, ez pedig fokozza a társadalmi struktúra komplexitását. A társadalmi távolságok egyre nőnek, emiatt szükségessé válik a vizuális elemek bevezetése a társadalmi kapcsolatokba (pl. az egyenruha). A diverzifikáció következménye a különböző életmódok találkozása is, amely az értékek relativizálódásához vezet, és növeli a toleranciát, ami a racionalitás és a szekularizáció előfeltétele. E tolerancia azonban felszínes, hiszen a másság elfogadása valójában a másik iránti érdek-

telenséget, semleges viszonyulást is jelenti. Sajátos viszonyulás, amely egyszerre jelent toleranciát és konkurenciát. A diverzifikálódó társadalomban az együttélés jogi szabályozása is szükségessé válik, aminek legkönnyebben felismerhető szimbólumai a közlekedést szabályozó jelzőtáblák vagy az óra (Wirth 1973. 54–55.).

A *heterogenitás* arra utal, hogy az egyén különböző társadalmi kategóriákhoz tartozó, egymástól eltérő személyekkel kerül kapcsolatba, ugyanakkor maga is különböző csoportok tagja lesz, amelyek személyiségének csak egy szegmentumára vonatkoznak. Mindez megtöri a társadalom hagyományos rétegződési formáit: a kategóriák közötti határok kevésbé lesznek merevek, könnyebben átléphetők, a társadalmi különbségek sokkal képlékenyebbek és sokfélék. Az általános mobilitás révén, amely ennek a heterogén világnak az egyik jellemzője, az egyének egymástól jelentősen eltérő helyzeteket tapasztalhatnak meg, különböző egyénekkal kerülnek kapcsolatba, jellemzővé válik a *normainstabilitás*, amely magyarázza a városi ember kifinomult ízlését és kozmopolitizmusát (Wirth 1973. 56.).

A város tehát a legkülönbözőbb embertípusok gyűjtőhelye, akiknek a munkamegosztás révén más-más feladatokat kell elvégezniük. Ezáltal a város verseny formájában lehetőséget ad az egyénnek arra, hogy megvalósítsa önmagát, jutalmazza az excentrikusságot, az újdonságot, a hatékonyságot, a találékonyságot. Ennek ellenére a nagy lélekszám következményeként nagyon erős uniformizáló és kiegyenlítő hatása is van. A munkamegosztás következtében a termékek, szolgáltatások és a termelési folyamat standardizálása révén az egyén a termelési folyamat csak egy apró, magas szinten rutinizált részét végzi el. A magas népességszám következtében az egyén elveszti értékét; ha az emberek nagy számban koncentrálnak egy helyen, megjelenik az *elszemélytelenedés*. A városban társadalmi rétegekről és rétegjellemzőkről beszélhetünk, az egyéni különbségek ehhez képest jelentéktelenné válnak. A kulturális intézmények, iskola, mozi vagy tömegkommunikációs eszközök elsősorban a kollektív és nem az egyéni igényekre összpontosítanak, aminek elkerülhetetlenül egyenlővé tevő hatása van (Wirth 1973. 59–63.).

Wirthnek a városi életmódra vonatkozó elmélete meghatározó volt a városszociológiai kutatások alakulásában: az elkövetkező időszakok életmódkutatásai Wirth állításait hipotézisként fogalmazták meg. A tesztelés során a hipotézisek gyakran megdőltek, az empirikus kutatások jelentős része Wirth elméletének hiányosságaira és/vagy érvénytelenségére világított rá. A kritikai jellegű írások első kategóriája a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokra alapozva a Wirthétől eltérő következtetéseket vontak le. Esettanulmányok egész sora bizonyítja, hogy nem minden esetben állítható, hogy a városi környezet meggyengíti a primer kapcsolatokat, és elidegenítő hatással van. Wirth egyik legjelentősebb kritikusa Herbert Gans, aki gondolatait *Urbanism and Suburbanism as Ways of Life* (1962a) (Urbanizmus és szuburbanizmus mint életmód) című tanulmányában foglalta össze. Gondolatai paradigmaticusak lettek.

Gans (1962) szerint a városi népességről leginkább az mondható el, hogy jelentős része viszonylag homogén csoportokból áll, amelyek olyan *társadalmi és kulturális erőforrásokkal*, támpontokkal rendelkeznek, amelyek elég hatásosan védik őket a lélekszám, a népsűrűség és a heterogenitás Wirth által említett következményeitől. A városi életmód távolról sem homogén, elsősorban lakhely és társadalmi kategória függvényében változik, s bár egymástól teljesen különböző kategóriák élnek egymás közelségében, nagy sűrűségű és heterogén környezetben, életmódjuk nagyon eltérően formálódik (Gans 1962a. 630–634.). Gans megfogalmazásában nem városi életmód, hanem *városi életmódok* vannak. Ugyanakkor a gazdasági feltételek, a kulturális jellemzők, az életciklus és a lakóhely jobban magyarázzák az életmódot, mint a pusztán statisztikai mutatók (létszám, a népsűrűség vagy a heterogenitás).

■ Az urbanizáció folyamata nem függetleníthető olyan társadalmi, gazdasági, illetve politikai folyamatoktól, mint a *modernizáció* vagy az *iparosodás*. A migrációt egyenleg az, ami elsősorban meghatározza az urbanizáció ütemét, ennek azonban mély gazdasági és társadalmi mozgatórugói vannak. Henderson (2003) szerint a társadalom gazdasági helyzete meghatározza az urbanizáció mértékét és jellegét: amennyiben a kettő összhangban áll egymással, „*egyensúlyi urbanizáció*”-ról beszélhetünk, amennyiben az összhang felbomlik, alul- vagy túlzott urbanizációról beszélünk. A túlzott urbanizáció fogalma az ötvenes-hatvanas években vált széles körben használatossá a harmadik világ országaiban lezajló folyamatok jelölésére. A túlzott urbanizáció esetében az urbanizáció mértéke meghaladja a gazdaság kapacitását, azaz a városi népesség gyorsabban növekszik, mint a városi munkalehetőségek. A városok ilyen jellegű növekedése nagyfokú munkanélküliséggel vagy alulfoglalkoztatottsággal, súlyos lakáshiánnyal, nagyszámú hajléktalannal és a bádogvárosok megjelenésével vagy növekedésével jár(t) (Sjoberg 1965; Sovani 1964.).

Ezzel szemben a kelet-európai országok az erőltetett iparosítás időszakában *alulurbanizálttá* váltak (Szelényi 1996). Ugyanis a szocializmus alatt a városi ipari munkahelyek szaporodása sokkal gyorsabb volt, mint az állandó városi lakosság növekedése, tulajdonképpen a folyamatosan létrejövő munkahelyek miatt költöztek a városokba az emberek. Ebben az értelemben tehát ezek az országok alulurbanizáltakká váltak, ennek mértékét mutatja az is, hogy ebben az időszakban jelentősen megnőtt a faluból a városba ingázók aránya (Szelényi 1996. 294–298.).

Ez a folyamat az erőltetett iparosítási politika következménye, amely a nem termelő beruházásokon – mint a lakásépítés vagy iskolák, kórházak, akár üzletek létesítése – próbált spórolni, hogy az ipari beruházások mértékét maximalizálhassa. Így a városi lakás- és infrastruktúra-építés lassan haladt, ez pedig helyben tartotta a mezőgazdaságból felszabadított és az újonnan létrehozott iparba irányított munkaerőt. Így a szocialista redisztributív gazdaságok az urbanizációs folyamatot a lakosság jóval kisebb térbeli koncentrációjával élték meg, mint a kapitalista országok.

A szocialista városok alacsonyabb urbanizációs fokát Szelényi (1996) három perspektívából bizonyítja: kisebb változatosság, a terület alacsonyabb fokú kihasználtsága, a városi szélsőségek kisebb mértékű jelenléte. Kisebbségi változatosság esetében beszédes különbséget mutató példa a berlini fal két oldalán a városi szolgáltatások (üzletek, éttermek, hirdetések és utcai árusok) közötti különbség (Szelényi 1996. 300.). A terület alacsonyabb kihasználtsága elsősorban azzal magyarázható, hogy a városi területek túlnyomórészt állami tulajdonban voltak. Ennek következtében a várostervezőknek nem kellett a *telekárakat* bekalkulálni az elképzeléseikbe, a szocialista városok várostervezői jóval nagyobb szabadsággal rendelkeztek a helyszínek kiválasztásában, mint a kapitalista városokban tevékenykedő társaik. Így az előbbieket nagyvonalúan bánhattak a területtel, és több figyelmet szentelhetek az esztétikának, mint a költségkímélő megoldásoknak. Erre jó példa a kelet-berlini grandiózus Alexander Platz, amely a szocialista társadalom rituális szertartásait szolgálta. A belvárosi területek ilyen fényűző felhasználása a piacgazdasági országokban sem ismeretlen, de ott ilyen méretű közterületek létesítése inkább kivételes, míg a piac nélküli országokban megszokott, sőt szükségszerű volt (Szelényi 1996. 301–302.).

Harmadsorban pedig a kapitalista városok társadalma szélesebb spektrumú volt, mint a szocialista városoké, így nagyobb mértékben jelentek meg a szélsőségek. A kelet-európai városok esetében a bűnözés, a szegénység szélsőséges megnyilvánulásainak (koldusok, hajléktalankok, prostitúció, drogkereskedés) gyakorisága sokkal alacsonyabb volt, mint a nyugati országokban. Ennek oka a szociális ellátás viszonyla-

gos sikerében és a hatósági ellenőrzés szigorúságában keresendő. A szocializmus azon célkitűzése, hogy mindenkinek legyen valamilyen lakása és munkahelye, megakadályozta a városi szélsőségek elterjedését (Szelényi 1996. 302–303.).

A poszt szocializmus olyan jellegű változásokat hozott, amelyek következtében a városi folyamatok is egyre inkább a nyugatira jellemző minták szerint kezdenek működni. Kelet-Közép-Európa egy *demográfiai ütközőzónává* válik Nyugat-Európa és a harmadik világ között. Így tehát a nagyvárosokban megjelentek a szélsőségek: prostituáltak, hajléktalanok. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi különbségek nőnek, és ez hatással van a társadalmi szegregációra is. A növekvő új középosztály és a felső osztály új lakóhelyekre költözik, ami kertvárosiasodáshoz vagy a belváros gentrifikációjához vezethet. Jelenleg inkább a *kertvárosiasodás* a jellemző, mivel aki teheti, az egészségesebbnek, biztonságosabbnak, kellemesebbnek tartott, a korábban vidékies falvakat választja a városközponttal szemben. Ugyanakkor a lakótelepek fizikai és társadalmi értelemben súlyosan romlanak. Akik tehetik, kiköltöznek, a hátrányos helyzetűek, a szegények és az etnikai kisebbségek ragadnak ott (Szelényi 1996. 310–315.).

Városszerkezet, humánökológia

■ A várossal foglalkozó szociológusok jelentős része egyetért abban, hogy létezik néhány olyan egységes elv, amely minden emberi település szerkezetét meghatározza, és amelyek értelmet adnak a különböző alkotóelemek egymáshoz való viszonyának. Minden városban találkozunk lakónegyedekkel, kereskedelemmel és üzleti szférával, a szolgáltatások különböző típusaival, adminisztrációval, intézményekkel, úthálózattal, közszállítással, kommunikációs eszközökkel; olyan elemek ezek, amelyek elhelyezése valamelyest kiszámítható és előre látható. A városi tér elrendezése ugyanis nem tekinthető véletlennek. Olyan folyamatok befolyásolják, mint a földrajzi sajátosságok, a tér kihasználásának hatékonysága, a különböző funkciók és területfelhasználási módok kompatibilitása, a gazdaság területi expanziója, illetve a szállítás és kommunikáció hatékonysága.

Ebben a megközelítésben a városok szerkezeti alakulása bizonyos elemek dinamikus együttese. Az elemek közötti viszonyok megismerhetők, bizonyos határok között előrevetíthetők, hiszen az emberi településeket sajátos szabályok hozzák létre és formálják. A megközelítést, amely e szabályszerűségek kutatásával, leírásával és magyarázatával foglalkozik, *humánökológiának* vagy szűkebb értelemben *városökológiának* nevezzük. Az ökológiai elméletek megfogalmazói a Chicagói Szociológia Iskola tagjai voltak, akik első alkalommal szögezték le, hogy a különböző társadalmi kategóriák térbeli elhelyezkedése nem véletlenszerű, hanem rendkívül szigorú és jól meghatározott elvek szerint történik. E kijelentés, jóllehet banálisnak tűnhet, újszerűen hatott a weberi látásmódhoz képest, amely szerint a modern város egy véletlen homokkupachoz hasonlít, ahol a különböző társadalmi kategóriák és intézmények térbeli elhelyezkedése kizárólag a véletlen műve lenne (Weber 1979).

A Chicagói Iskola szerzői használják elsőként az *ökológia* fogalmát a szociológiában, ezzel egyfajta párhuzamot teremtve a természeti ökológia és a társadalom között. Azt állítják, hogy ahogyan a természetnek megvan a maga szabályozott ökológiai rendje, úgy a városban is megfigyelhető a különböző funkciók és tevékenységek hasonló módú, szabályos elrendeződése. A különböző társadalmi kategóriák és csoportok a természethez hasonló elvek szerint „foglalnak el” jól meghatározható területeket.

Park és Burgess (1925) szerint a városok minden esetben úgynevezett zónákra bonthatók, amelyek funkcionálisan (kereskedelmi, ipari vagy lakóövezetek), illetve a lakók társadalmi jellemzőinek függvényében (bevándorlók, kisebbségek, szegé-

nyek, munkásosztály, középosztály stb.) differenciálódnak. Ezek alapján Burgess megfogalmazza a *koncentrikus körök* elméletét (*concentric zone model*), amely szerint a városok szerkezete koncentrikus körökhöz hasonló, ahol minden kör egy jól elhatárolható, sajátos jellemzőkkel leírható zónát jelöl (Burgess 1973. 148–149.). Az övezetek meghatározására használt indikátorok a telek- és ingatlanárak, az egyszerű és nukleáris családok aránya, valamint a bűnözés és kriminalitás előfordulásának aránya (Burgess 1973. 153.).

E koncentrikus körök középpontjában a kereskedelmi övezet (*central business district*) található, amely a gazdasági és kereskedelmi intézmények, tőzsdék, bankok, irodaházak, üzletek és bevásárlóközpontok, szállodák és luxusétermek színhelye. Ebben az övezetben a nappali népesség száma magas, éjszakára viszont kiürül, hiszen az itt lakók aránya nagyon alacsony. A kereskedelmi övezet közvetlen közelében találjuk az átmeneti övezetet (*inner city*), a leromlott állapotú bérlakások helyét, ahol általában a hátrányos helyzetű csoportok – szegények, imigránsok, különböző kisebbségek – találnak otthonra (Burgess 1973. 151–156.). Az átmeneti övezet elsősorban funkcionálisan tekinthető átmenetinek. Az épületek rossz állaga főként a kereskedelmi övezet közelségével magyarázható, hiszen növekedésének közvetlen mozgásterében van. Ennek következtében a telekárak nőnek, az ingatlanárak pedig csökkennek, hiszen egyébként is lebontásra kerülnek (Konrád–Szelényi 1969. 24.). Ebben az esetben a különböző funkciók keverednek, a lakófunkció mellett megtalálható a kereskedelmi, illetve ipari funkció. Az alacsony státusú népesség beköltözésének következtében a kereskedelmi egységek kivonulnak, a szolgáltatások minősége csökken, ezzel párhuzamosan növekszik a munkanélküliség, szegénység és a bűnözés.

A következő koncentrikus kör a munkásosztály lakóhelyét jelöli. Ez az a kategória, amely megpróbál kivonulni az átmeneti övezetből, arra törekszik, hogy a központhoz, azaz a munkahelyét is jelentő ipari zónához minél közelebb lakjon. A következő a középosztály lakóövezete, amelyet kertvárosi övezetek követnek. Burgess fogalomhasználatában az övezetek kialakulásakor egyfajta központból való menekülés (*running*) figyelhető meg, a tendencia viszont ellentétes irányú a központ – mint munkahely – vonzásával (Burgess 1973). Ezzel magyarázható az is, hogy a városközponttól kifelé növekszik a különböző lakóövezetek lakóinak státusa.

A különböző övezetek nem csupán önmagukban léteznek, hanem a köztük lévő kölcsönhatások is megragadhatóak, ezek leírására pedig Burgess az ökológiai analógiát hívja segítségül. Az egyik ilyen fogalom a *szegregáció*, amellyel azt a folyamatot ragadja meg, amelynek során a társadalmi egyenlőtlenségek térben objektiválódnak, azaz a különböző társadalmi kategóriák egymástól térben elkülönülnek. A koncentrikus körök elméletének fontos fogalmai továbbá az *expanzió*, ami a város különböző dimenziók mentén történő növekedését jelöli, és a *szukcesszió*, amely arra a folyamatra vonatkozik, ahogyan az expanszió következtében a koncentrikus körök egymás helyét átveszik (Burgess 1973. 151.). Az expanszió és sukceszió folyamatai két hasonló folyamatot feltételeznek, a *koncentrációt* és *decentralizációt*.

Bár mindezek a fogalmak a ökológiai analógia folytán keletkeztek, társadalmi alkalmazásuk új jelentéstartalmaival bővült. Jó példája ennek a szegregáció fogalma, amely hosszú karriert futott be a városzociológiában – és nem csak –, ma talán a leggyakrabban használt fogalma a korai városökológiának. A szegregáció fogalma nem kizárólag területi elhatárolódást jelöl, hanem annál sokkal többet, a társadalmi egyenlőtlenséggel, a diszkriminációval azonos értelemben és kontextusban használatos.

A formai kritikákon túl, amelyek elsősorban a különböző területi egységek formájára vagy területi elhelyezésére vonatkoznak, a kritikusok egy másik csoportja a mo-

dell relevanciáját kérdőjelezi meg, bebizonyítva azt, hogy a koncentrikus körök modellje a városok egy sajátos típusára, az amerikai ipari városra vonatkozóan nyújthat használható eszközt. Sjöberg (1973) bebizonyítja, hogy a preindusztriális városok esetében a centrumból a periféria felé haladva a lakók státusa csökken, nem pedig növekszik. Hasonlóan több esettanulmány bizonyítja – például Jiri Musil (1973) írásai Prágáról vagy Chombart de Lauve (1976) munkái Párizsról –, hogy amíg az amerikai városokban a város szélé a kényelem és gazdagság helyszíne, a dél-amerikai vagy európai városok perifériája a szegénység helye. Burgess elméletének jelentősége, explicit tartalmán túl, abban rejlik, hogy a társadalmi folyamatokat a területiséghez köti, amelyet akarva-akaratlanul ma minden olyan kutató követ, aki település-szociológiával foglalkozik.

